

ԱՐԵՎՄՏԱՀԱՅ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ՄՏՔԻ ԴԻՐՔՈՐՈՇՈՒՄԸ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԱՌԱՋԻՆ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ԳՈՅՈՒԹՅԱՆ ՆԿԱՏՄԱՄԲ

ՀԱՍՄԻԿ ՍԻՄՈՆՅԱՆ

Արևմտահայ քաղաքական միտքը, որի կրողները 1918 թ. հայ-թուրքական պատերազմի հետևանքով, նույն թվականի մայիս ամսից սկսած, գտնվում էին Արևելյան Հայաստանում, միանշանակ վերաբերմունք չդրսևորեցին ՀՀ գոյության նկատմամբ: Այս ժամանակահատվածի արևմտահայ քաղաքական միտքը կրողները գործում էին բուն Հայաստանում և արտասահմանում, հիմնականում Պողոս Նուբար փաշայի գլխավորությամբ: ՀՀ-ում թե՛ արևմտահայ և թե՛ արևելահայ քաղաքական միտքը 1918 թ. մայիսի 28-ից հետո, անկախ տարածքային պահանջների առումով որոշ տարակարծություններից, վերաճեց պետական քաղաքական մտքի, որի ուղղվածությունները ցավոք չէր կիսում Պողոս Նուբարի գլխավորած պատվիրակությունը: Սա հարկավ իր բացասական հետևանքներն ունեցավ ՀՀ անկման կամ ավելի նեղ սահմաններով՝ խորհրդայնացման վրա:

Նախ՝ փոքր-ինչ այն մասին, թե ինչ դեր ունեցան արևմտահայերը հայոց նոր պետականության արարման գործում: Հարկավ, դժվար էր կանխատեսել, որ 1918 թ. մայիսի վերջերին Անդրկովկասյան սեյմը, որտեղ ձևականորեն միավորված էին հայերը, վրացիները և թաթարները, կկազմալուծվի, և կհռչակվի Հայաստանի Հանրապետությունը: Թուրքերն իրենք էին ցանկանում Ռուսաստանից անկախ տեսնել Անդրկովկասը՝ վերջինս թողնելով մեն-մենակ, որը կհեշտացներ երկրամասի զավթումը: Այսպիսով, անկախության գաղափարը գալիս էր Թուրքիայից¹: Բայց, անկախ այդ հանգամանքից, թուրքական զորքերի առջևից նահանջող արևմտահայ կռվող ուժերը, որոնց հետ էր գաղթականությունը, նպաստեցին այդ պետության կայացմանը՝ նախապես հայացնելով Հայաստանը:

Հունվարի վերջերին, խախտելով զինադադարը, թուրքերը հարձակվում են Երզնկայի վրա, որը, չնայած Սեբաստացի Մուրադի գործադրած ջանքերին, նույն ամսի 31-ին պարպվեց: Հայկական 1000-ից մի փոքր ավելի ուժերը գաղթականության հետ նահանջեցին մինչև Էրզրում: Փետրվարի 3-ին նահանջի ճանապարհը բռնեցին Բաբերդի փոքրաթիվ կռվող ուժերը՝ Սեպուհի գլխավո-

¹ Տե՛ս Սիմոնյան Հր., Անդրանիկի ժամանակը, գիրք Բ, Երևան, 1996, էջ 3-4:

րությամբ: Փետրվարի 11-ին նա և Մուրադն արդեն էրգրումում էին, որը նույնպես ընկավ փետրվարի 27-ին: Այսպիսով, Արևմտյան Հայաստանը նորից անցնում էր թուրքերի ձեռքը: Մարտի 22-ի լույս 23-ի գիշերը պարավեց Սարիղամիշը, ապրիլի 12-ին՝ Կարսը, մայիսի 15-ին՝ Ալեքսանդրապոլը:

Մայիսյան հերոսամարտերի կազմակերպման նկարագրությունը մեր խնդրից դուրս է: Նշենք միայն, որ երբ 1918 թ. սկսվեց թուրքական ագրեսիան, հնչականերն այդ առումով հայտարարեցին. «....Մեր վերջին հույսը զենքը ձեռքին պաշտպանվելն է»²:

Թուրքական արշավանքի հետևանքով նահանջի ճանապարհը բռնեց նաև Վասպուրականի 25000-ի հասնող և Տարոնի, Սասունի և Խնուսի 60–70000-ի հասնող հայությունը:

Վասպուրականի հայությունը, որի առաջնորդն էր Կոստի Համբարձումյանը³, մինչև մարտի 21-ը դիմադրեց թուրքերին, ապա նահանջեց Պարսկաստան, որտեղ էլ վերջինս սպանվեց: Ընդհանրապես նահանջող արևմտահայության մասին կարևոր տեղեկություններ է հաղորդում Կարո Սասունին: Վերջինս, որը Տարոնի նահանգապետի տեղակալն էր, կենտրոն ունենալով Խնուսը, նահանջող ժողովրդի հետ հասնում է Ալաշկերտ: Հենց այստեղից սկսած՝ ժողովուրդը, թերևս զգալով, որ վերջնականապես թողնում է իր հայրենիքը, սկսում է վերացնել այն բոլոր թաթարական գյուղերը, որոնք հանդիպում են իր ճանապարհին: Տարոնի և Խնուսի ժողովուրդը Ալաշկերտի Ղարաբլիսա գյուղում և շրջակայքում մնում է մինչև մարտի 23-ը՝ Սարիղամիշի անկումը՝ կրակի տալով տեղի հսկայաքանակ պահեստները, իսկ Կարսի անկումից հետո տարոնահայությունը զինված ուժերի հետ համախմբվում է Դիադինի և Մոսունի շրջաններում՝ Մեծ Մասիսի ստորոտում: Այստեղ Տարոնի և Ալաշկերտի ղեկավարները խորհրդակցություն են ունենում՝ «գոյութեան պայքարի ուղեգիծ մը պատրաստելու համար»⁴:

² Хуршудян Р., Критический анализ политики и идеологии армянской мелкобуржуазной партии гнчак в период борьбы трудящихся Закавказья за победу и упрочение советской власти (1917-1921 гг.), Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата исторических наук, Ереван, 1981, с. 20.

³ Տե՛ս Սասունի Կ., Մայիսեան խռովութիւնները եւ թաթարական ապստամբ շրջանները, Պէյրուք, 1968, էջ 57-60, նաև՝ «Նայիրի», Բեյրութ, 1969, ԺԶ տարի, փետրվարի 2, թիւ 35:

⁴ Սասունի Կ., Թրքահայաստանը Ա. աշխարհամարտի ընթացքին (1914-1918), Պէյրուք, 1966, էջ 179:

Խորհրդակցության ընթացքում հետևյալ քաղաքական որոշումն են կայացնում. «Ժողովուրդի հետ մնալ եւ ղեկավարել գաղթարշավը, դառնալ տեսակ մը շարժական կառավարութիւն, կեդրոնացած պահել զինուորական, կուսակցական եւ վարչական ղեկավարութիւնը եւ ընթացք տալ 150.000 է աւելի ժողովրդական զանգուածի մը շարժումներուն»⁵:

Այսպիսով, ժողովուրդն ուներ իր քաղաքական և վարչական ղեկավարությունը, որի խնդիրն էր հիմնավորվել Արևելյան Հայաստանում՝ գործնականում հայացնելով այն: Պատահական չէ, որ խորհրդակցությունը որոշում է զենքի ուժ կիրառել բոլոր այն մահմեդական տարրերի նկատմամբ, «ովքեր Արեւմտեան Հայաստանի կորստից հետո սպառնալիք էին՝ կախված արևելահայութեան գլխին»⁶:

Լցված վերոհիշյալ ուխտով՝ Տարոնի, Ալաշկերտի և Վասպուրականի ժողովուրդը 1918 թ. ապրիլի վերջերից Արարատ լեռան բարձունքներից իջնում է դեպի Իգդիր, որտեղ բնակվող թուրքերն ընկճվում են և տեղի տալիս: Այնուհետև ժողովուրդը, Արաքսն անցնելով, հարձակվում է Էջմիածնի և Աշտարակի թաթարական գյուղերի վրա: 500-հոգանոց սասունցիների կողմից, ծրագրվում է Թալինի բերդի գրավումը, որը ռազմական բացառիկ նշանակություն ուներ Հայաստանի համար: Այն ոչ միայն իշխում էր Էջմիածնի և Աշտարակի վրա, այլև լուրջ սպառնալիք էր Երևանի համար⁷: Թալինի բերդը գրավվում է մայիսի 5-ին: Կարո Սասունու եղբայրը՝ Արմեն Սասունին, որն այս իրադարձությունների մասնակիցն էր, կարևոր տեղեկություններ է հաղորդում այն արևմտահայ գործիչների մասին, որոնք առաջնորդվում էին հիշյալ տրամաբանությամբ: Համաձայն դրանց՝ արևմտահայությանը տեղավորելու հարցը քննարկվում է մի ժողովում, որին մասնակցում են Կ. Սասունին, Վահագն Քրմոյանը, Արմեն Սասունին, Մխիթար Դարմանյանը, Միհրան Գրիգորյանը, Արամ Խոճուկյանը, Սասունցի Մուշեղը, Գելեցի Ղազարը, Թեղուտի Գալեն, Նորատինի Արշակը, Արշակ Մանուկյանը, Սասունցի Մանուկը, Աղջանի Վահանը և ուրիշներ: Ժողովը որոշում է, «որ Սասնո հեծելազնդի առաջնորդությամբ Տարոնի ժողովուրդը տեղափոխվի Արագածի թաթարական, պարսկական եւ քրդական գիւղերը, որոնք պիտի գրավվէին Սասնո հեծելազնդի զինու զորությամբ: Պուլանուխ–Մանազկերտի ժողովուրդը, որոնց մեծ մասը

⁵ Նույն տեղում, էջ 182:

⁶ Ներսիսյան Ա., Կարո Սասունի, Երևան, 2004, էջ 113:

⁷ Տե՛ս Ստեփանյան Խ., Ռուբեն Տեր-Մինասյան (Կյանքը և գործը), Երևան, 2008, էջ 74:

սայլ ունէր եւ մեծ քանակութեամբ կենդանիներ, էջմիածնի եւ Աշտարակի խճուղիով պէտք է բարձրանար Աշտարակ, Օշական եւ շարժուէր դէպի Ապարան: Այս որոշումը, - գրում է Ա. Սասունին, - արագ կերպով գործադրուեցավ եւ հետագային բախտորոշ նշանակութիւն ունեցաւ Հայաստանի համար»⁸:

Կռիվների մանրամասնությունների մեջ չխորանալով՝ շեշտենք, որ Թալինի բերդի գրավումից հետո ընկճվեցին մյուս թաթարական գյուղերը ևս, որի արդյունքում Թալինից մինչև Ուջան և Բյուրական, մոտ 70 քառ. կմ տարածքի վրա հաստատվեց արևմտահայությունը: Ավելացնենք նաև, որ ՀՀ հռչակումից հետո էլ նրա հայացման աշխատանքները հիմնականում իրականացնում էին արևմտահայ ուժերը՝ գլխավորապես Ռուբենի գաղտնի ծրագրերի համաձայն⁹:

Չպետք է մոռանալ նաև Ալազյազի (Արագածի) արշավանքը, որի հաղթանակը մեծ նշանակություն ունեցավ Սարդարապատի ճակատամարտում, քանի որ «Սարդարապատի դէմ գործող թրքական բանակը զրկվեցավ թաթարական ուժերու օժանդակութենէն, իսկ հայկական բանակը, ճակատամարտի պահուն, իր կոնակէն եւ կողքերէն հարուած տուղներէն ազատուեցավ»¹⁰:

Եվ, վերջապես, պետք է շեշտել, որ տարոնցիները և գնդապետ Ա. Բաղդասարյանի գնդից 400 վասպուրականցիներ, ինչպես նաև Անդրանիկը, 1918 թ. ամռանը մի շարք հաղթանակներ տարան Զանգեզուրում՝ չեզոքացնելով թաթարական տարրը: Առաջ անցնելով ասենք, որ այնտեղից էլ Անդրանիկը պատրաստվում էր անցնել նախ Պարսկաստան, ապա Արցախ: Սակայն անգլիացի գեներալ Թոմսոնը սպառնաց նրան, որ եթե նա շարունակի իր առաջխաղացումը, ապա հայկական հարցը չի լուծվի Փարիզի խաղաղության կոնֆերանսում: Անդրանիկը ստիպված թողեց Զանգեզուրը (որին փոխարինեց Գ. Նժդեհը), զենքերը էջմիածնում հանձնեց կաթողիկոսին և հեռացավ արտասահման:

Այժմ փորձենք ճշտել, թե ինչպիսի դիրքորոշում որդեգրեցին արևմտահայ քաղաքական գործիչները Հայաստանի Հանրապետության նկատմամբ,

⁸ Սասունի Կ., Պատմութիւն Տարոնի աշխարհի, Պէրյուֆ, 1956, էջ 1073:

⁹ Տե՛ս Ռուբէն, Հայ յեղափոխականի մը յիշատակները, Կ. Է., Լուս Անճելլոս, 1952, էջ 103–121, նաև՝ Դարբինեան Ռ., Հայ Դատը Այսօր, «Հայրենիք» ամսագիր, Բոստոն, 1963, Յուլիս, թիւ 7, էջ 1–15:

¹⁰ Սասունի Կ., Թրքահայաստանը Ա. աշխարհամարտի ընթացքին (1914–1918), էջ 197, նաև՝ Ստեփանյան Խ., նշվ. աշխ., էջ 74:

որը հռչակվեց նաև նրանց գործունեության արդյունքում, առանց որի դիվանագիտական հիմնավորումները չէին կարող արդյունավետ լինել:

1918 թ. մայիսի 28-ից խորացել էր քաղաքական անջրպետը արևմտահայերի և արևելահայերի միջև, որը դեռևս սկսվել էր արևմտահայերի 1-ին համագումարից: Արևմտահայերին, որոնք արևելահայերի հետ մեկտեղ երկար տարիներ պայքար էին մղել հանուն իրենց անկախության, այնքան էլ հոգեհարազատ չէր Արևելյան Հայաստանում առաջացած պետությունը, որը նրանք համարում էին Արարատյան Հայաստան: Իհարկե, նրանց կարելի էր հասկանալ այն առումով, որ չէին ուզում կորցրած տեսնել իրենց հայրենիքը: Բայց նրանք անջատողականության հարց չէին դնում, ինչպես անում էր Պողոս Նուբարի գլխավորած պատվիրակությունը, որին մենք դեռ կանդադառնանք: Ինչպես նշում է Ա. Չելեպյանը. «Զոր. Անդրանիկը նույնպես մերժեց ճանչնալ Պաթումի ստորացուցիչ պայմաններով ստեղծված Երեւանեան Հանրապետությունը, որ ո՛չ ազատութիւնը ունէր իր սեփական երկրի պաշտպանութեան համար բանակ պահելու, ո՛չ ալ անկախութիւնը՝ իր երկրի ճամբաներուն տէրը ըլլալու»¹¹:

Անդրանիկի համար վավերացնել Բաթումի պայմանագիրը կնշանակեր ընդունել. «...Երեւանեան Հանրապետութիւնը որպէս Հայկական հարցի լուծում եւ նուիրագործել Թրքահայաստանի կորստած հողերը: Ան չէր կրնար գլուխ ծռել Պաթումի թրքական ստորնացուցիչ պայմաններուն եւ հաշտուիլ Թրքահայաստանի կորուստին հետ, որու ազատագրութեան համար պայքարած էր 30 տարի»¹²:

Նման դիրքորոշում ունեին նաև դաշնակցական ղեկավարներ Միքայել Վարանդյանը, Գարեգին Փաստրմաճյանը, Համո Օհանջանյանը, որոնք հավատարիմ մնացին Հայաստանի Հանրապետությանը, բայց նույն մտահոգությունն ունեին Թուրքահայաստանի դատի և ապագայի նկատմամբ, ինչպես զորավար Անդրանիկն ու Պողոս Նուբար փաշան:

Ռամկավարները նույնպես չընդունեցին Հայաստանի Հանրապետությունը՝ այն համարելով անցումային փուլ հայոց պետականության ստեղծման ճանապարհին: Այս առումով Ս. Վրացյանը գրում էր, որ Հայաստանի Հանրապետության պատվիրակությունը ելնում էր իրական փաստերից, այսինքն՝

¹¹ **Չելեպեան Ա.**, Զորավար Անդրանիկ եւ Հայ Յեղափոխական շարժումը, Լոս Անճելես, 1984, էջ 504-505:

¹² Նույն տեղում, էջ 500:

Հայաստանի Հանրապետության գոյությունն իրողություն էր, այնտեղ ապրում էր մեկ միլիոն ժողովուրդ, Երևանում կային խորհրդարան, կառավարություն, բանակ. երկիրը հետզհետե կազմակերպվում էր պետականորեն: Մինչդեռ Թուրքահայաստանն ամայի էր՝ «ոչ ժողովուրդ ուներ, ոչ կառավարություն»: «Հետևաբար,-եզրակացնում էր Վրացյանը,- անհրաժեշտ է ազգային բոլոր ուժերը կենտրոնացնել Հայաստանի Հանրապետության վրա, իբրև հայկական պետության կորիզի, և Հայկական հարցի լուծումը դնել Հայաստանի երկու հատվածների միացման ձևով»¹³:

Որո՞նք էին քաղաքական խզման բուն պատճառները: Դրանք լավ ներկայացրել է Ս. Վրացյանը, որն այդ կապակցությամբ մասնավորապես նշում է. «Տասնեակ տարիներ հայ քաղաքական միտքը դաստիարակել էր այն ուղղությամբ, որ Հայաստանը այնտեղ էր, Բարթոլեան լեռնաշղթայի միտում կողմը, հայկական հարց, Հայաստանի ինքնավարութիւն, հայ պետութիւն կարող էր լինել միայն Թուրքահայաստանում, եւ յանկարծ, բոլորովին չսպասւած տեղից՝ մէջտեղը բռնում է ինչ որ մի «Հայաստանի Հանրապետութիւն» - մարսելի՜ բան էր այդ: Յետոյ այդ «Հանրապետութեան» մէջ դեռ շատ բանից՝ օրէնքներից ու լեզվից սկսած մինչեւ ներքին կարգերը, մինչեւ հանրային կենցաղն ու բարքերը՝ ռուսի հոտ էր բուրում: Ուստի եւ զարմանալի չէ, որ անկախութեան առաջին օրերից հէնց նրանք սկսել էին մտածել «ինքնորոշման», իրենց քաղաքական դիրքն ու ընթացքը որոշելու մասին»¹⁴:

Իսկ Հրանտ Ավետիսյանը փորձում է բացատրել այսպես, որ Կովկասում հռչակված Հայաստանի Հանրապետության առկայությունը կարող էր «վտանգ» ստեղծել Արևմտյան Հայաստանին ինքնավարություն տալու հարցում¹⁵:

Արևմտահայությունը հիմքեր ուներ անհանգստանալու, քանի որ անորոշ էր Արևմտյան Հայաստանի ճակատագիրը: Նրա՝ գեթ ծիսականորեն ՀՀ մաս հայտարարելու փաստը կարող էր վերացնել արևելահայ-արևմտահայ անշը-

¹³ Սարգսյան Ս., Հայ սահմանադրական Ռամկավար Կուսակցություն (1908-1921), Երևան, 2009, էջ 158-159:

¹⁴ Վրացյան Ս., Հայաստանի Հանրապետութիւն, Բեյրութ, 1958, էջ 254-255, Չելեպեան Ա., նշվ. աշխ., էջ 502-503, Ղազարյան Հ., Սևրի պայմանագիրը և Վուդրո Վիլսոնի իրավաբար վճիռը Հայաստան-Թուրքիա սահմանաբաժանման վերաբերյալ, գիրք Ա, Երևան, 2012, էջ 236-237, նաև՝ Պատմություն Ս.Դ. Հնչակեան կուսակցութեան 1887-1962, խմբագիր՝ Ա.Կիսուր, հ. Ա, Պեյրութ, 1962, էջ 483:

¹⁵ Տե՛ս Ավետիսյան Հ., Հայկական հարցը 1918 թվականին, Երևան, 1997, էջ 237-238:

պետը: Այդ հաստատում են Ալ. Խատիսյանի հետևյալ մտորումները՝ կապված ստեղծված իրավիճակի հետ. «Թրքահայաստանի ամայացած վիլայէթները հայ ժողովրդի անկապտելի սեփականությունը կը կազմէին. պէտք էր, որ անոնք եւս մտնէին հայկական նորակազմ պետութեան մէջ, որպէսզի բովանդակ հայութիւնը կարենար համախմբուիլ իր պատմական հայրենիքին մէջ: Ծիշդ է, այդ վիլայէթները մեր ձեռքը չէին, բայց հայ ժողովուրդի գիտակցութեամբ անոնք չէին կրնար պատկանիլ ուրիշ ոեւէ մէկուն, բացի Հայաստանէն. հայութիւնը հասած էր ազգային այնպիսի գիտակցութեան մը, որ չէր կրնար ճանչնալ սահմաններու պատահական բաժանում եւ հատուածներու գոյութիւն. ան կզգար ինքզինքը իբրեւ մէկ ամբողջութիւն եւ իր այդ միութեան գաղափարը կուգէր մարմնաւորել որեւէ մէկ ակտի մէջ: Երեւանը դարձած էր հայութեան քաղաքական կեդրոնը, որ պէտք է միացնէր նաեւ հայկական բոլոր հատուածները»¹⁶:

Ինչպէս համոզվում ենք, խնդիրն ավելի շատ վերաբերում էր ՀՀ-ի շուրջ հայկական հողերի միավորումը համահայկական նպատակ դարձնելուն, երբ դեռ տարածքային առումով ոչինչ ճշգրտված չէր: Ուստի պատահական չէ, որ արևմտահայ քաղաքական ղեկավարներն անհրաժեշտ գտան նրան լուծում տալ: 1919թ. փետրվարի 6–13–ը Երևանում գումարվեց արևմտահայերի երկրորդ համագումարը:

Դեռևս 1917 թ. դեկտեմբերի 19–ին միջկուսակցական մի շարք խորհրդ-դակցություններից հետո կազմվում է համագումարի կազմակերպիչ կոմիտե, որն էլ նախաձեռնում է նրա գումարումը: Համագումարին մասնակցում էին 55 պատգամավորներ: Զերծ մնալով աշխատանքները մանրամասնորեն ներկայացնելուց՝ նշենք, որ քննարկումների արդյունքում փետրվարի 12–ին ընդունվում է հետևյալ բանաձևը.

«Արևմտահայ երկրորդ Համագումարը՝ քննելով հայ ժողովրդի ներկայ կացութիւնը՝

1. Սրտագին կողջունէ եւ կը հայտարարէ Ազատ եւ Միացեալ Հայաստանի անկախութիւնը:

2. Լիակատար վստահութիւն կը յայտնէ Ազատ եւ Միացեալ Հայաստանի Պողոս Նուպար փաշայի անդրանիկ դահլիճին (Այդ օրերին լուրեր էին տարածվել, թե Պողոս Նուբարը Փարիզում հայտարարել է Հայաստանի միությունն

¹⁶ **Խատիսյան Ալ.**, Հայաստանի Հանրապետության ծագումն ու զարգացումը, Պէյրութ, 1968, էջ 150:

ու անկախությունը և կազմել միացյալ Հայաստանի կառավարություն, որը չէր համապատասխանում իրականությանը –(Հ. Ս.):

3. Կը յայտարարէ իր վճռական որոշումն ու կամքը՝ ունենալ քաղաքական եւ պետական մէկ միութիւն համազգային հատաձներու եւ երկրամասերու միաւորութեամբ:

4. Կը պարտադրէ ընտրած «Գործադիր Մարմին»՝ նախարարական դաիլիճին հետ անմիջական յարաբերութեան մէջ մտնել՝ իրականացնելու եւ գործնականացնելու քաղաքական եւ պետական այն բոլոր աշխատանքները, որոնք հարկաւոր են Ազատ եւ Միացեալ Հայաստանի պետական գոյութիւնը հիմնաւորելու համար:

5. Միաժամանակ կը պարտադրէ ընտրած Գործադիր Մարմին՝ գործնական քայլեր առնել Արարատեան Հանրապետութեան նախարարութեան եւ Խորհրդարանի հետ Միացեալ Ազատ Հայաստանի անկախութիւնը յայտարարելու եւ իր մասնակցութիւնը բերելու գոյութիւն ունեցող պետական եւ օրենսդրական հաստատութիւններու մէջ համազգային միութիւնը իրականացնելու համար¹⁷:

6. Կը պահանջէ Ազատ եւ Միացեալ Հայաստանի պետական գոյութեան երաշխաւորումը՝ դաշնակից պետութիւններու քաղաքական, տնտեսական եւ ռազմական օժանդակութեամբ եւ աջակցութեամբ:

7. Կը պահանջէ Հայկական Մեծ Եղեռնի հեղինակ եւ պատասխանատու ճիւղերուն՝ Վիլիելմի, Էնվերի, Թալէաթի, Ճեմալի, Պեհաէտին–Շաքիրի եւ ընկեր նահանգապետներու, կառավարիչներու եւ բոլոր ղեկաւարներու զինուորական դատարանու պատժիլը:

8. Կը պահանջէ հայ ժողովրդի վնասներու ամբողջական հատուցումը ի հաշիվ օսմանեան կառավարութեան»¹⁸:

Համագումարն ընտրում է 9 հոգուց բաղկացած Գործադիր Մարմին, որի մեջ մտնում էին արևմտահայերի ներկայացուցիչներ Սմբատ Բորոյանը, Խ. Բոնապարտյանը, Ա. Սասունին, Բուդարացի Գրիգորը, Վ. Տերոյանը. Ռ. Դրամբյանը, Վ. Քրմոյանը, Վ. Օխիկյանը և Արսեն Կիտուրը:

Ինչպես հաստատում է նույն Ս. Վրացյանը, այս մարմինը, որի ստեղծմամբ լուծարվեցին արևմտահայ նախկին բոլոր մարմինները, փաստորեն

¹⁷ Տե՛ս **Սարգսյան Ս.**, Հայ սահմանադրական ռամկավար կուսակցություն (1908–1921թթ.), էջ 161, տե՛ս նաև **Հարությունյան Ա.Ա.**, Սկըը և հայ հասարակական-քաղաքական միտքը, Երևան, 2004, էջ 31-32:

¹⁸ **Վրացեան Ս.**, Հայաստանի Հանրապետութիւն, էջ 257 – 258:

կառավարության մեջ մի նոր կառավարություն էր: Հարկավ, սա ճիշտ չէր, և Գործադիր Մարմինը շուտով դա հասկանալով դիմեց ՀՀ կառավարությանը՝ Հայաստանի երկու հատվածների միավորման հայտարարության անհրաժեշտության մասին, որն էլ տեղի ունեցավ 1919թ. մայիսի 28-ին: Հայտարարության մեջ մասնավորապես ասված էր. «Հայաստանի ամբողջությունը վերականգնելու եւ ժողովրդի լիակատար ազատությունն ու բարգաւաճումն ապահովելու համար, Հայաստանի կառավարությունը, համաձայն հայ ժողովրդի միահամուռ կամքի եւ ցանկութեան, յայտարարում է, որ այսօրուանից Հայաստանի բաժան-բաժան մասերը մշտնջենապես միացած են իբրեւ անկախ պետական միություն»¹⁹:

Այս հայտարարությունը, որն առաջ բերեց Պողոս Նուբարի գլխավորած պատվիրակության դժգոհությունը, ինչպես նաև ռամկավարների և ՀԺԿ-ի, որը կառավարությունից հանեց իր նախարարներ Ս. Հարությունյանին, Ս. Էնֆիաջանին, Գ. Մելիք-Ղարաբյոզյանին և Վ. Քրմոյանին՝ վերջ դնելով կոալիցիային, քանի որ այն ժամանակի պահանջն էր, և այն կարելի է համարել միանգամայն ճիշտ: Սխալ էին նաև հնչակյանները, որոնք, դեմ գնալով միավորման ակտին, հրաժարվեցին մասնակցել 1919թ հունիսին կայացած խորհրդարանական ընտրություններին²⁰:

ՀՀ-ում գտնվող արևմտահայ քաղաքական մտքի ներկայացուցիչները, որոնք արդեն իշխանության մաս էին՝ դառնալով խորհրդարանի պատգամավորներ, իսկ մինչ այդ 12 հոգով պետք է մտնեին Խորհրդի կազմի մեջ, ավելի իրատեսական ճանապարհ էին ընտրել, քան Պողոս Նուբարը և մյուսները: Եվ այդ ճշտությունը ներկայացնենք ստորև:

Առաջին. անկախ նրանից, թե ինչպիսի տարածքներ կներառեր միացյալ Հայաստանը, դրան գնալու շուրջ արևմտահայ և արևելահայ քաղաքական ուժերի միավորումն անհրաժեշտ էր:

Երկրորդ. անկախ այդ տարածքների անորոշությունից՝ հոգեբանական անջրպետը վերացնելը կենսական նշանակություն ուներ, քանզի ներքին տարածայնություններից շահելու էր միայն թշնամին:

Երրորդ. անհրաժեշտ էր պետական դիրքորոշում ապագա Հայաստանի տարածքների նկատմամբ և միասնական գործելակերպ, ինչը հնարավոր դարձավ Միացյալ Հայաստանի ակտով:

¹⁹ Խատիսեան Ա., նշվ. աշխ., էջ 152, Վրացեան Ս., նշվ. աշխ., էջ 262:

²⁰ Տե՛ս Սարգսյան Ս., նշվ. աշխ., էջ 164:

Սակայն, ցավով պետք է ավելացնել, որ Պողոս Նուբարի գլխավորած պատվիրակությունը մեծ տերությունների մոտ իրեն շարունակեց ներկայացնել որպես արևմտահայության միակ ներկայացուցիչ՝ նրանց ներկայացնելով անիրատեսական հողային պահանջներ, փորձեց Արևմտյան Հայաստանի խնդիրը տարանջատել ՀՀ-ից²¹, որի բացասական հետևանքները զգալի դարձան արդեն 1920 թ. երկրորդ կեսից: Ակտի ընդունումն առաջ բերեց բուռն վեճեր և սրեց միջկուսակցական պայքարը, որն առանց այդ էլ բավականին լարված էր:

Փարիզահայ շրջանակների համար ակտի ընդունումն անսպասելի էր, որն այդ հարցին անդարդարձավ դեռևս 1919 թ. մարտ-ապրիլին Փարիզի Ազգային համագումարում՝ Ա.Զուպանյանի գլխավորությամբ: Համագումարում բուռն վեճեր եղան, որոնք մեկ անգամ ևս ապացուցեցին, որ հայ քաղաքական միտքը միատարր չէ: Լ.Շանթն առաջարկում էր, որ ամենից առաջ պետք է ճանաչել ՀՀ խորհրդարանն ու կառավարությունը, ապա այն լրացնել ու ամբողջացնել արևմտահայերով, իսկ Ա.Թերզիբաշյանը գտնում էր, որ «Երևանի կառավարությանն ենթարկելով թուրքահայ դատը իրենց անեքսիա են անում մի հողամաս, որը միջազգային իրավունքով ռուսական է»²²:

Միանգամայն ճիշտ է ասված, որ. «Նուպար սկզբունքով եւ պաշտոնապէս ընդունած ըլլալով հանդերձ երկու Հայաստաններու դատերուն միացումը, վաղուց պէտք էր ազդարարած ըլլար իր կոյր եւ կամակոր հետետորդներուն, որ անոնք անմիտ պայքարներ չմղէին անդոյ հարցերու շուրջ»²³:

Սակայն, դժբախտաբար, Ավ. Ահարոնյանի գլխավորած պատվիրակությունն էր ավելի շատ գնում նրա հետևից, քան հակառակը, իսկ ՀՀ իշխանությունները տարբեր պատճառներով չէին գնում դրա լուծարմանը: Չէ՞ որ այն ստեղծվել էր կաթողիկոսի հրամանով²⁴, երբ ՀՀ-ն չկար, իսկ այժմ այդ նույն կաթողիկոսին մնում էր պետությանը թողնել քաղաքական խնդիրները, որոնց լուծման նրա ջանքերը, թելադրված ցարական իշխանությունների կողմից, ի դերն եղան, և կատարել հավատի և բարոյականության իր առաքելությունը:

²¹ Տե՛ս **Հովհաննիսյան Լ.**, Հայկական հարցը և մեծ տերությունները 1914-1917 թվականներին, Երևան, 2002, էջ 145:

²² **Հարությունյան Ա.Ա.**, նշվ. աշխ., էջ 31:

²³ «Հայրենիք», օրաթերթ, Բոստոն, 1920, ուրբաթ, Յունվար 16, թիվ 2345:

²⁴ Տե՛ս **Մուրադյան Մ.Ա.**, Հայկական հարցը և ռուսական հասարակական-քաղաքական ու պատմագիտական միտքը, Երևան, 1998, էջ 120:

Սակայն, քանի որ այս ամենը տեղի չունեցավ, Պողոս Նուբարը շարունակեց իր անիրատեսական գործունեությունը:

ԱՄՓՈՓՈՒՄ

Արևմտահայ քաղաքական միտքը, որի կրողները 1918 թ. հայ-թուրքական պատերազմի հետևանքով, նույն թվականի մայիս ամսից սկսած, գտնվում էին Արևելյան Հայաստանում, միանշանակ վերաբերմունք չդրսևորեցին ՀՀ գոյության նկատմամբ: Բայց նպաստեցին այդ պետության կայացմանը՝ նախապես հայացնելով այն: 1918 թ. մայիսի 28-ից խորացել էր քաղաքական անջրպետը արևելահայերի և արևմտահայերի միջև, քանի որ վերջիններս չէին ընդունում Արևելյան Հայաստանում առաջացած պետությունը՝ այն համարելով Արարատյան Հայաստան: Ուստի 1919թ. մայիսի 28-ին ՀՀ կառավարությունը հայտարարեց Հայաստանի երկու հատվածների միավորման մասին ակտը, որն առաջ բերեց Պողոս Նուբարի գլխավորած պատվիրակության դժգոհությունը, որի բացասական հետևանքները զգալի դարձան արդեն 1920 թ. երկրորդ կեսից:

Բանալի բաներ - Արարատյան Հայաստան, ակտ, քաղաքական, արևմտահայ, միտք, Պողոս Նուբար, հանրապետություն, անկախ, համաժողովար:

ПОЗИЦИЯ ЗАПАДНОАРМЯНСКОЙ ПОЛИТИЧЕСКОЙ МЫСЛИ ПО ОТНОШЕНИЮ К СУЩЕСТВОВАНИЮ ПЕРВОЙ РЕСПУБЛИКИ АРМЕНИЯ

АСМИК СИМОНЯН

Носители западноармянской политической мысль, находившиеся в Восточной Армении с мая 1918 года в результате армяно-турецкой войны, не проявили однозначного отношения к существованию Республики Армения, однако способствовали формированию этого государства, предварительно арменизовав его. С 28 мая 1918 года политическая пропасть между восточными и западными армянами становилась глубже, так как последние не принимали возникшего в Восточной Армении государства, считали его Ара-ратской Арменией. 28 мая 1919 года Правительство Республики Армения приняло акт об объединении двух частей Армении, вызвав недовольство возглавляемой Погосом Нубаром делегации, негативные последствия чего стали ощутимы уже со второй половины 1920 года.

Ключевые слова - Араратская Армения, акт, политический, западный армянин, мысль, Погос Нубар, республика, независимый, конгресс.

THE STANCE OF THE WEST-ARMENIAN POLITICAL THINKERS ON THE FIRST REPUBLIC OF ARMENIA

HASMIK SIMONYAN

West-armenian important political thinkers were in Eastern Armenia since May 1918 as a result of the Armenian-Turkish War. Their reaction to the existence of the Republic of Armenia was not definite in spite of the fact that they had contributed to its creation and armenized it beforehand. However, as the western Armenians could not accept the formation of the Republic of Armenia considering it as Araradian Armenia, the political tension between the eastern and western Armenians since that time deepened. As a consequence, the Government of the Republic of Armenia in May 28, 1919 passed an act regarding the unification of the two parts of Armenia, which brought forth the discontent of the delegation headed by Poghos Nubar. The negative consequences of the act became tangible already starting from the second half of the 1920s.

The key words - Araratian Armenia, an act, political, Western Armenian, mind, Poghos Nubar, republic, independent, congress.